

МІСЦЕ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Господарський потенціал регіону визначається складним комплексом чинників, що постійно змінюється. Кожен з чинників можна розглядати як один з потенціалів розвитку регіональної господарської системи і, відповідно, як складову загального потенціалу регіонального розвитку. У статті досліджено місце соціально-економічних чинників у формуванні господарського потенціалу Карпатського регіону. Соціально-економічні чинники є рушійною силою економічних процесів, які чинять вплив на результат соціально-економічної діяльності у регіоні. Специфіка формування потенціалу господарського комплексу Карпатського регіону визначається загальними умовами, доступними ресурсами і власними чинниками господарської діяльності, серед яких виділяються ендогенні – внутрішні чинники території, та екзогенні – зовнішні по відношенню до цієї території чинники.

Карпатський регіон має свої особливі соціально-економічні чинники розвитку та можливості для ефективного використання ресурсів у рамках сформованого комплексу економічної діяльності. Вони забезпечують загальні умови виробництва матеріальних благ на території регіону і організацію процесу життєдіяльності населення. Взаємопов'язана сукупність досліджених чинників – соціально-демографічних, трудо-ресурсних, науково-технічних, інноваційних, виробничих, інвестиційних, ринкових, еколого-економічних тощо – забезпечує розвиток господарства регіону. В результаті сукупної дії розглянутих чинників у складі господарського потенціалу Карпатського регіону формується соціально-демографічний, трудо-ресурсний, еколого-економічний, науково-технічний, інформаційний, виробничо-технологічний та інші потенціали господарської системи регіону. Система соціально-економічних чинників утворює особливий потенціал господарства території, який у рамках галузевої спеціалізації трансформується у стратегічний потенціал господарського комплексу регіону.

Ключові слова: Карпатський регіон, економічний потенціал, господарський потенціал, соціально-економічні чинники, ресурси.

А.В. Машіка. МЕСТО И РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА КАРПАТСКОГО РЕГИОНА. Хозяйственный потенциал региона определяется сложным комплексом факторов, который постоянно изменяется. Каждый из факторов можно рассматривать как один из потенциалов развития региональной хозяйственной системы и, соответственно, как составляющую общего потенциала регионального развития. В статье исследовано место социально-экономических факторов в формировании хозяйственного потенциала Карпатского региона. Социально-экономические факторы являются движущей силой экономических процессов, которые оказывают влияние на результат социально-экономической деятельности в регионе. Специфика формирования потенциала хозяйственного комплекса Карпатского региона определяется общими условиями, доступными ресурсами и собственными факторами хозяйственной деятельности, среди которых выделяются эндогенные - внутренние факторы территории, и экзогенные - внешние по отношению к этой территории факторы.

Карпатский регион имеет свои особенные социально-экономические факторы развития и возможности для эффективного использования ресурсов в рамках сформированного комплекса экономической деятельности. Они обеспечивают общие условия производства материальных благ на территории региона и организацию процесса жизнедеятельности населения. Взаимозависимая совокупность исследованных факторов – социально-демографических, трудо-ресурсных, научно-технических, инновационных, производственных, рыночных, эколого-экономических и других – обеспечивает развитие хозяйства региона. В результате совокупного действия рассмотренных факторов в составе хозяйственного потенциала Карпатского региона формируется социально-демографический, трудо-ресурсный, эколого-экономический, научно-технический, информационный, производственно-технологический и другие потенциалы хозяйственной системы региона. Система социально-экономических факторов образует особенный потенциал хозяйства территории, который в рамках отраслевой специализации трансформируется в стратегический потенциал хозяйственного комплекса региона.

Ключевые слова: Карпатский регион, экономический потенциал, хозяйственный потенциал, социально-экономические факторы, ресурсы.

Вступ. Постановка проблеми. Територія Карпатського регіону із соціально-економічної точки зору являє собою периферію. Цей регіон десятиліттями був депресивним, а після встановлення нового державного режиму периферійність та депресивність ще збільшились. З 2001 р. в Карпатському регіоні почали відбуватися притаманні для ринково-орієнтованих економічних систем структурні зміни, зокрема, зменшення частки сектора, пов'язаного із переробкою природних ресурсів (сільське господарство, лісове господарство, рибне господарство, добувна промисловість) [19, с. 232] і збільшення частки сфери послуг. Але конкурентоспроможне становище регіону і на даний час дуже низьке, особливо

Закарпатської і Чернівецької областей, їх соціально-економічна відсталість останніми роками стає все відчутнішою.

Можна виділити ряд чинників, що впливають на розмір і структуру господарського потенціалу регіону, його динаміку за кожен конкретний період часу: об'єм і доступність ресурсів; досягнутий рівень технічного розвитку, що визначає якість і продуктивність технічної бази господарства регіону; накопичений потенціал в області наукових досліджень; професійний рівень підготовки кадрів, що характеризує якість трудових ресурсів тощо. В результаті сукупної дії цих чинників у складі господарського потенціалу регіону формується трудо-ресурсний, нау-

ково-технічний, інформаційний, виробничо-технологічний, еколого-економічний й інші потенціали господарської системи регіону. Кожен з цих потенціалів має свої особливості і закономірності розвитку в окремому регіоні, свої якісні і кількісні характеристики.

Незважаючи на широкий спектр соціально-економічних чинників господарського потенціалу, що розглядаються в економічній літературі, трактування їх ролі дуже відрізняється. Тому важливими дослідницькими проблемами є питання комплексної оцінки чинників.

Аналіз останніх публікацій та досліджень.

Проблеми формування господарського потенціалу регіону у своїх наукових дослідженнях розглядали М. Долішній, І. Лукінов, В. Мамутов, М. Паламарчук, В. Геєць, С. Дорогунцов, Б. Буркинський, І. Бутирська, М. Гедз, Ф. Заставний, Б. Данилишин, О. Шаблій, М. Козоріз, С. Вовканич, С. Злупко, А. Мельник, Є. Лібанова, Д. Стеченко, Б. Андрушків та інші. Вплив економічних та соціальних чинників на процес регіонального розвитку вивчали такі науковці, як З. Варналій, В. Геєць, М. Долішній, Я. Жаліло, Д. Покришка, Я. Белінська та інші. Загалом, у науковій літературі спостерігається тенденція щодо акцентування уваги на мікро- та макроекономічних рівнях господарської системи країни. Вважаємо, що актуальним на даний час є звернення до мезорівня, визначення найбільших проблем кожного окремого регіону.

Постановка завдання. Головною умовою розвитку кожного окремого регіону на сучасному етапі є не створення і збільшення потенціалу, а використання наявного потенціалу, його збільшення в тих напрямках, які можуть забезпечити соціально-економічну віддачу, тобто формування потенціалу. О. М. Тищенко, М. О. Кизим, А. І. Кубах, Є. В. Давискиба виділяють чотири основні складові структури економічного потенціалу регіону – інвестиційну, інноваційну, природно-ресурсну, трудову [4]. Формування господарського, і в тому числі, економічного, потенціалу регіону визначається рядом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Нашим завданням є з'ясування ролі соціально-економічних чинників у формуванні господарського потенціалу Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. Економічний потенціал – це сукупні можливості суспільства формувати і максимально задовольняти потреби в товарах і послугах в процесі соціально-економічних відносин в аспекті оптимального використання наявних ресурсів. А. Задоя робить акцент на відмінності термінів «народне господарство» і «економічний потенціал». Оскільки поняття «народне господарство» і «економіка» –

поняття не тотожні (перше ширше за друге), відмічає він, то і народногосподарський потенціал – поняття відповідно ширше за економічний потенціал [5, с. 22].

М. Мироненко вказує, що під потенціалом регіону слід розуміти сукупність можливостей і здібностей господарюючих суб'єктів, що діють на його території, на базі наявних ресурсів, забезпечувати найбільш стійкий розвиток соціально-економічної системи з урахуванням екологічних умов [9].

Для вітчизняних дослідників характерне визначення господарського потенціалу регіону через три складові – соціальну, економічну і природно-ресурсну. Зокрема С. Давиденко визначає господарський потенціал як сукупну здатність наявних природно-економічно-соціальних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого об'єму благ, що відповідає потребам суспільства на даному етапі його розвитку [2, с. 98].

На нашу думку, господарський потенціал регіону – комплексне поняття, що представляє сукупність екзогенних і ендегенних чинників, які визначають можливості розвитку регіону. Кожен з чинників можна розглядати як один з потенціалів розвитку регіональної господарської системи і, відповідно, як складову загального потенціалу регіонального розвитку.

Т. Мацибора вказує на те, що традиційні парадигми рушійних сил розвитку сьогодні не поділяють за пріоритетністю матеріальних чи духовних чинників, оскільки, вони діють тільки через людину [8, с. 62].

До основних чинників, що впливають на розвиток регіону, відносять: економіко-географічне положення, населення і трудові ресурси, виробничий апарат, інфраструктура, в т. ч. транспортний чинник, локалізовані природні ресурси (енергетичні, мінерально-сировинні, земельні, водні), науково-технічний потенціал, форми територіальної організації господарства, ефективність управління тощо.

Серед усіх чинників можна виділити постійні і тимчасові, циклічні і нециклічні, внутрішні і зовнішні. До постійно діючих чинників відносяться: науково-технічний прогрес, територіальна концентрація капіталу, державне регулювання. До тимчасових чинників відносяться ті, які діють епізодично: регіональні, соціальні або інші конфлікти, стихійні лиха, надзвичайні ситуації. Циклічність чинників викликана сезонними коливаннями виробництва, життєвими циклами товарів і ресурсів, а також дією загально-економічних циклів, коливаннями інвестиційної активності тощо. Чинники нециклічного характеру визначають специфіку суспільного вироб-

ництва в конкретному регіоні. Чинники відрізняються від ресурсів, відповідно, постає питання диференціації чинників та ресурсів.

Ресурси (з французької – підіймаюся, виникаю знову) – матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, які в разі потреби можна використати, наприклад: природні ресурси, економічні ресурси [14, с. 622]. До ресурсів відносяться, зокрема, сонячна енергія, ліси, сільськогосподарські культури, корисні копалини (нафта, газ, руда металів тощо), а також продукція і послуги невиробничого характеру, призначені для особистого споживання.

Чинник, традиційно, розглядається як умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або одну з основних рис [14, с. 787]. Це поняття, похідне від поняття «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто «те, що чинить, здійснює вплив, діюче». Синонімом поняття «чинник» є поняття «фактор», яке походить від латинського слова «*facere*» – «діяти», «виробляти», «примножувати» [14, с. 727].

Відповідно, в економіці чинниками слід вважати ті умови, рушійні сили, причини, що мають прямий вплив на поточний стан або ж структуру певного господарства (підприємства, регіону) залежно від рівня економічної системи. Часто під чинниками розуміються ресурси виробничої діяльності або економіки загалом (земля, праця, капітал, підприємництво); рушійна сила економічних, виробничих процесів, що чинить вплив на результат виробничої, економічної діяльності. Ресурси є базисом формування потенціалу, однак не відображають здатність об'єкта досягнути певної мети, оскільки характеристика їх використання у значній мірі залежить від впливу чинників.

Умови даної системи створюють середовище, де здійснюється регіональне виробництво. Соціальні та природні умови, обов'язкові для регіональних чинників, залежать від можливості їх реалізації, вони виступають передумовою здійснення регіонального процесу відтворення. Якщо умови дотримуються та відповідають реальним потребам регіону, інтересам його суб'єктів, то обумовлений ними процес відтворення успішно здійснюється. Саме умови, переходячи в ресурси, обумовлюють господарський потенціал регіону і його факторні можливості.

Іноді в регіональній економіці чинник трактується як статистичний показник, що знаходиться в певному кількісному взаємозв'язку з результативним показником. Так, чинниками, що визначають обсяг ринку регіону, є оборот роздрібною торгівлі, обсяги продажів промислової продукції підприємств на території регіону.

Показники, які можуть бути покладені в основу розрахунку значень чинників, залежать від цілей оцінки. Існує, зокрема, інтегральний соціально-економічний показник «індекс людського розвитку», запропонований експертами ООН, що враховує дохід на душу населення, тривалість життя, рівень освіти тощо [21]. Ступінь розвитку інформаційного чинника може бути вимірний показниками стану інформаційних і комунікаційних технологій, ступеня їх використання для взаємодії населення і бізнесу, темпів росту діяльності в області створення і поширення інформаційних технологій [7, с. 41]. Показники техніко-технологічної оснащеності регіону вимірюють кількість і доступність засобів праці для виробників, динаміку технологічних змін, оновлення основних фондів тощо. Нематеріальні ресурси господарського потенціалу регіону, наприклад, інтенсивність, різноманітність і рівень культурної діяльності, рекреаційних послуг, прихильність людей до своєї місцевості тощо, важче піддаються кількісній оцінці, ніж матеріальні.

Отже, специфіка формування потенціалу регіонального господарського комплексу визначається загальними умовами, доступними ресурсами і власними чинниками господарської діяльності, серед яких виділяються ендогенні – внутрішні чинники території, та екзогенні – зовнішні по відношенню до цієї території чинники. Потенціал господарського комплексу забезпечує виробництво нових товарів, застосування нових технологій, доступ до ефективніших джерел сировини і нових ринків збуту. Умови господарського комплексу змінюються при використанні, виснаженні або накопиченні ресурсів.

Комплексний аналіз людських, матеріально-технічних, організаційних, інформаційних, фінансових ресурсів формування і розвитку господарського комплексу регіону дозволяє виявити резерви росту його потенціалу.

Господарський потенціал Карпатського регіону визначає комплекс екзогенних і ендогенних чинників, що впливають на можливості його розвитку. Кожен з чинників можна розглядати як один з потенціалів розвитку господарської системи Карпатського регіону і, відповідно, як складову загального потенціалу розвитку регіону (рис. 1).

Соціально-демографічний потенціал регіону – якісні і кількісні показники, що характеризують людські ресурси і ринок праці. До кількісних можна віднести чисельність працездатного населення, його соціально-професійну мобільність, міграцію і природний приріст або спад. До якісних характеристик відносяться статевовікова, освітня, кваліфікаційна структура, національ-

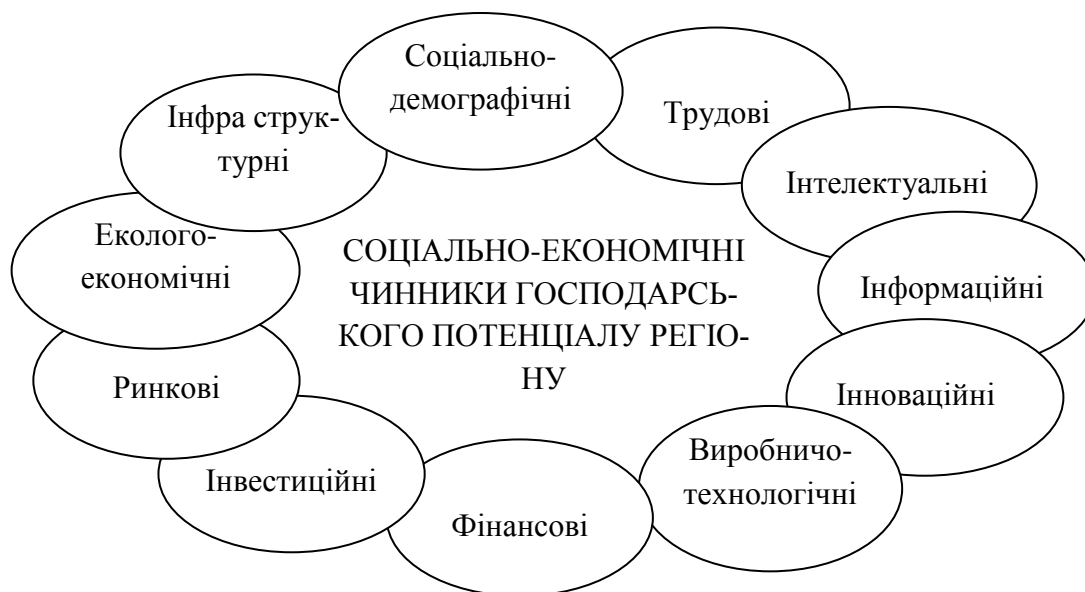

Рис. 1. Чинники формування господарського потенціалу регіону. Складено автором

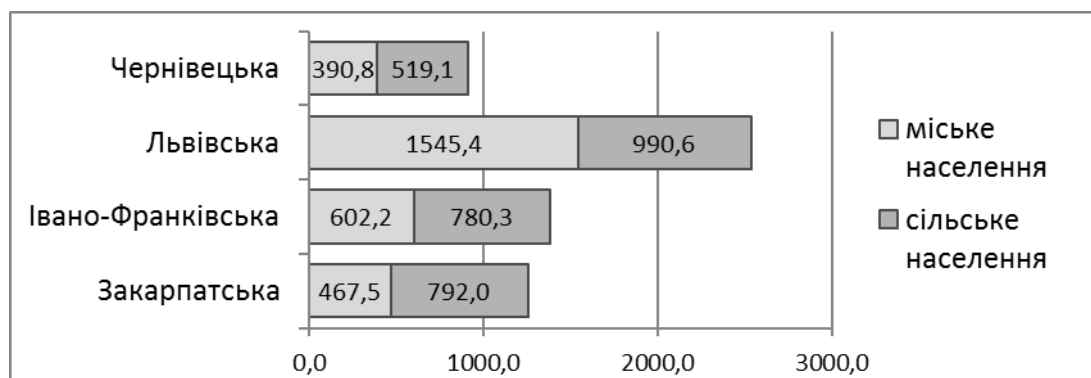

Рис. 2. Структура населення Карпатського регіону на 1 січня 2016 р. За даними [11]

ний склад і поділ населення на міське і сільське. Зауважимо, що Карпатський регіон охоплює Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську і Чернівецьку області, займає площу в 56,6 тис. км² (9,4% території України), де проживають 6,1 млн. чол. (12,7% її населення). Густота населення тут становить 107,3 осіб/км², що значно вище від середнього загальноукраїнського показника. Розселення населення досить нерівномірне: у гірській місцевості – у 2,5 раза нижче, ніж у середньому у регіоні [20, с. 301]. Міське населення становить 3005,9 тис. осіб (49 %), сільське – 3082,0 тис. осіб (51%). Спостерігається розбіжність за областями (рис. 2).

Трудовий потенціал регіону знаходить своє вираження в трудових ресурсах, а також в якісних характеристиках активного населення. Трудові ресурси (працездатні особи віком від 15 до 70 років) виступають як чинник економічного розвитку. Наразі все більшого значення набувають якісні складові трудового потенціалу: знання, кваліфікація, освітній рівень тощо. Так, Карпатський регіон повністю забезпечує себе влас-

ною робочою силою. Разом з тим регіон вже не один десяток років є донором некваліфікованої робочої сили для країн Західної Європи. Наразі у регіоні йде перерозподіл робочої сили із галузей, зосереджених на виробництві товарів, до галузей, які зорієнтовані на надання послуг населенню. Позитивним аспектом є те, що проходить процес створення нових робочих місць, особливо у сфері будівництва [20, с. 302]. Це сприяє залученню до активної суспільної праці громадян працездатного віку, також сприяє створенню малих підприємств, розширенню виробництва та деякому зменшенню безробіття працездатного населення (табл. 1).

Разом з категорією трудового потенціалу при оцінці підприємств використовується поняття «кадровий потенціал» – сукупність здібностей і можливостей кадрів забезпечувати ефективне функціонування організації. До його складу включається: чисельність персоналу, професійно-кваліфікаційна структура кадрів, статевіковий склад, укомплектованість персоналу, індивідуальні особисті характеристики (стать, вік, здо-

Таблиця 1

Зайнятість населення Карпатського регіону (у віці 15-70 років)

	2014 р. ¹		9 міс. 2015 р. ²	
	тис. осіб	% ³	тис. осіб	% ³
Україна	18073,3	56,6	16516,2	56,9
Закарпатська	521,4	56,4	525,7	56,9
Івано-Франківська	547,8	53,9	559,6	54,9
Львівська	1038,2	55,3	1042,8	55,6
Чернівецька	370,6	55,5	367,2	54,9
Карпатський регіон	2478	55,3	2495,3	56,4

¹За даними [12, с. 343]²За даними [11]³відсоток до населення у віці 15-70 років

Таблиця 2

Вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації Карпатського регіону (на початок навчального року)

	Кількість закладів ¹				У них студентів ¹			
	2014/2015		2015/2016		2014/2015		2015/2016	
	од.	% ²	од.	% ²	тис.	% ²	тис.	% ²
Україна	277	100	288	100	1438,0	100	1375,1	100
Закарпатська	6	2,2	5	1,7	19,7	1,4	18,7	1,4
Івано-Франківська	5	1,8	5	1,7	32,4	2,3	31,0	2,3
Львівська	22	7,9	21	7,3	114,0	7,9	111,0	8,1
Чернівецька	4	1,4	4	1,4	22,5	1,6	22,3	1,6
Карпатський регіон	37	13,4	31	10,8	166,1	11,6	183,0	13,3

¹За даними [11]²Питома вага в загальній кількості

Таблиця 3

Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій/підприємств (у фактичних цінах; млн.грн.)¹

	2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	к-сть	% ²	к-сть	% ²	к-сть	% ²
Україна	11252,7	100	11781,1	100	10950,7	100
Закарпатська	35,8	0,3	37	0,3	32,6	0,3
Івано-Франківська	60,5	0,5	38,5	0,3	40,2	0,4
Львівська	300,8	2,7	314,9	2,7	294,2	2,7
Чернівецька	33,8	0,3	36,3	0,3	43,2	0,4
Карпатський регіон	430,9	3,8	426,7	3,6	410,2	3,7

¹За даними [15, с. 152]²Питома вага в загальній кількості

ров'я, морально-етичні якості, здібності тощо). Кадровий потенціал може бути оцінений в грошовій формі і складати важливу частину ринкової вартості підприємства, його ціна відноситься до нематеріальних активів, але не є об'єктом інтелектуальної власності.

Науковий потенціал регіону можна визначити структурою наукових підрозділів, сукупністю інтелектуально-дослідницьких і освітніх можливостей регіону, що визначає базу для розвитку трудових ресурсів (табл. 2, 3).

У сучасних умовах увага фокусується не стільки на кількості зайнятих в науці, скільки на інформаційних результатах, що мають практичне значення для виробництва матеріальних благ і знань, розвитку людської свідомості.

Нині інформація стає пріоритетним чинником виробництва, потреба в ній постійно збільшується. Інформація постає, з одного боку, як загальна умова виробництва або як доступний за певних умов ресурс, з другого – як використовуваний в праці чинник або резерв виробництва, з

третього – як продукт діяльності, що обмежує її результати, змінює умови і ресурси, а отже, і чинники її здійснення [7, с. 43]. Інформаційні чинники: міра доступності інформаційних ресурсів різних предметних областей в інформаційному просторі регіону; наявність баз даних і систем аналітичної обробки інформації; міра комп'ютеризації і розвитку електронною обміну за допомогою інтернет-технологій тощо.

Виробничо-господарський потенціал регіону характеризується наявністю технічних, технологічних і матеріальних ресурсів, виробничих фондів і потужностей, призначених для участі в процесі виробничої діяльності організацій регіону.

Карпатський регіон вважається регіоном індустріально-аграрного типу, оскільки понад 80% сукупної товарної продукції припадає на промислові виробництва. У галузевій структурі господарства регіону переважають матеріаломісткі та енергоємні галузі: гірничо-хімічна, лісохімічна й деревообробна, хімічна, фармацевтична, харчова. Багатогалузеве сільське господарство поєднується з курортним господарством.

До паливно-енергетичного комплексу Карпатського економічного району належать видобуток, виробництво, транспортування, розподіл і використання палива та виробництво електроенергії, переважно на теплових електростанціях. Традиційними на Прикарпатті є нафтова й газова галузі – 20 % видобутку в країні [20, с. 303]. Представлені також трудомісткі галузі машинобудування: приладобудування, виробництво телевізійної техніки, електроламп, радіоелектронної і медичної апаратури, верстатів з програмним управлінням, металорізальних інструментів. Вони зорієнтовані на висококваліфіковану робочу силу, наукову інфраструктуру Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Ужгорода. У регіоні відносно високий рівень розвитку транспортного машинобудування та верстатобудування.

Лісова, деревообробна і целюлозно-паперова промисловість району здійснює заготівлю,

механічну обробку й хімічну переробку деревини. Лісозаготівля загалом визначає розвиток лісового комплексу регіону. Хімічна промисловість представлена виробництвом хімічних засобів для сільського господарства, зокрема калійних добрив, сірки; барвників, хімічних волокон, поліетилену тощо. У Львові виробляють парфумерні й косметичні вироби, фармацевтичні препарати [20, с. 303]. Промисловість будівельних матеріалів району представлена підприємствами з видобутку і первинної обробки будівельної сировини, виробництва стінових матеріалів та конструкцій. Легка промисловість орієнтується як на місцеву, так і на привізну сировину. Харчова промисловість (цукрова, спиртова, виноробна, овочеконсервна, м'ясна, молочна, сироварна, борошномельна, круп'яна) базується переважно на переробці місцевої сировини. Отже, Карпатський регіон має розгалужену структуру виробничого потенціалу, що обумовлено його ресурсним потенціалом. Інноваційний потенціал регіону відображає науково-технічні чинники розвитку, тобто використання досягнень науки і техніки: винаходів, відкриттів, нової техніки і технологій, вдосконалення методів організації і управління (рис. 3).

Інвестиційний потенціал – це сукупність власних і залучених фінансових ресурсів, що дозволяє здійснювати інвестування в масштабах і цілях, визначених політикою господарського функціонування регіону. Інвестиційний потенціал регіону характеризує його інвестиційну привабливість. З 2013 року відбувається зниження інвестування в Карпатському регіоні (рис. 4).

У Карпатському регіоні понад три чверті іноземного капіталу спрямовано у промислове виробництво. Головним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал є власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно більше 50 відсотків обсягу капіталовкладень.

Частка залучених і запозичених коштів, зокрема кредитів банків та інших позик, коштів іно-

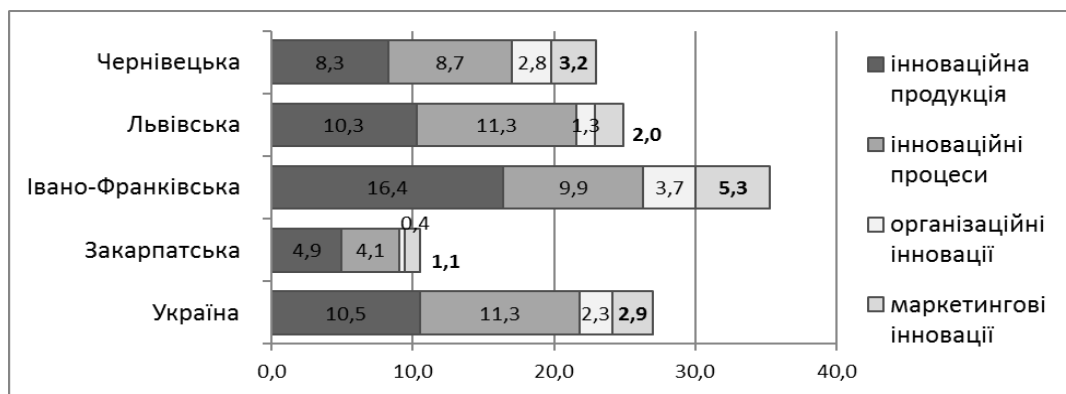

Рис. 3. Частка промислових підприємств Карпатського регіону, що впроваджували інновації у 2012-2014 рр., (відсотків до загальної кількості підприємств). За даними [15, с. 155]

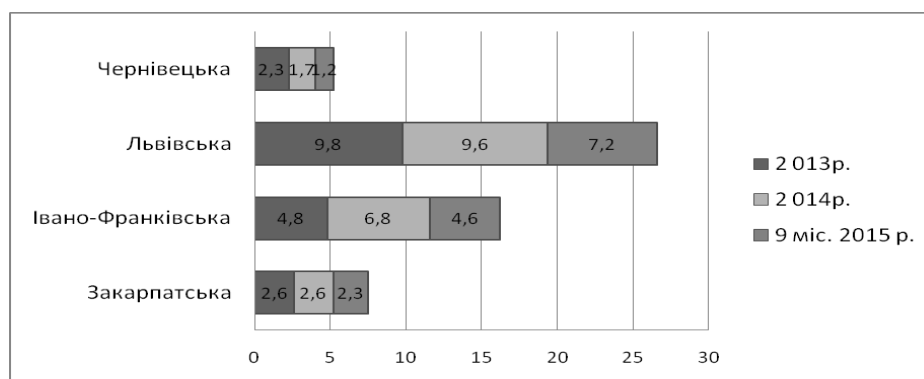

Рис. 4. Капітальні інвестиції у Карпатському регіоні у 2013-2015 рр. (млрд. грн.).
За даними [15, с. 103]

Таблиця 4

Оборот роздрібної торгівлі Карпатського регіону, млрд.грн.

	2014 р. ¹		2015 р. ²	
	млрд.грн.	% ³	млрд.грн.	% ³
Україна	903,5	100,0	1018,8	100,0
Закарпатська	20,2	2,2	24,7	2,4
Івано-Франківська	27,6	3,1	34,1	3,3
Львівська	45,0	5,0	56,7	5,6
Чернівецька	14,8	1,6	17,3	1,7
Карпатський регіон	107,6	11,9	132,9	13,0

¹ За даними [12, с. 249]

² За даними [11]

³ Питома вага в загальному обсязі по Україні

земних інвесторів, у загальному обсязі капіталовкладень становить близько 7 відсотків. Ринковий потенціал регіону визначається в двох аспектах: по-перше, як можливість споживання регіональним ринком певної кількості якого-небудь виду продукції впродовж певного проміжку часу, по-друге, як сукупна купівельна спроможність населення регіону (табл. 4).

Еколого-економічний потенціал регіону можна визначити як сукупність природних багатств регіону, які можуть бути залучені в господарський оборот з урахуванням економічної можливостей і доцільності розвитку. Еколого-економічний потенціал території включає: екологічний потенціал; географічне місце розташування; ресурсний потенціал. Під екологічним потенціалом розуміють здатність природних систем без збитку для себе віддавати людині продукцію у рамках господарства регіону. Сюди ж включається система природних ресурсів (сировинні ресурси, кліматичні умови, рельєф, водні та земельні ресурси, лісові ресурси, тваринний і рослинний світ тощо).

Зауважимо, що Карпатський регіон – район дефіцитний за мінеральними і фауністичними ресурсами, але має значні рекреаційні, лісові, водні ресурси. Мінерально-сировинна база представлена 25 видами корисних копалин (кам'я-

ного вугілля, сірчаних руд, калійних солей, цементної сировини, нафти, газу тощо). Серед рекреаційних ресурсів підземного походження – 336 джерел мінеральних вод, окремі з яких мають унікальну лікувальну дію [10, с. 116].

Еколого-економічний потенціал характеризує максимально можливе (допустиме) антропогенне навантаження на територію, технічно доступні для використання ресурси і властивості екологічних систем. У вузькому сенсі екологічний потенціал відображає рівень освоєння території, міру забруднення, її рекреаційні (відновні) можливості.

Оцінка екологічної ситуації показує, що для частини Карпатського регіону характерна значна забрудненість середовища. Майже четверта частина його населення проживає в зонах з підвищеним екологічним ризиком функціонування промислових об'єктів. За забрудненістю повітря і вод Карпатський регіон займає четверте, а за забрудненістю ґрунтів мінеральними добривами і пестицидами, відповідно, перше і друге місця в Україні. Цьому значною мірою сприяє галузева спеціалізація сільського господарства на виробництві ранніх овочів і технічних культур.

Відносно висока забрудненість повітря зумовлена наявністю на території регіону значної кількості хімічно-агресивних та сировинно-

видобувних виробництв [16, с. 162]. До другої групи забруднювачів повітря належать великі міста регіону, де викиди автотранспорту становлять більше 60% їх загальної кількості.

Особливо великої шкоди довкіллю Карпатського регіону наносить не господарське відношення до основного природного багатства – лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повеней, зсувів, селевих потоків, змиву родючого ґрунту тощо) [16, с. 163]. Незважаючи на проблеми, Карпатський регіон, у порівнянні з іншими регіонами України, має більш сприятливу екологічну ситуацію. Забруднення в регіоні не має загального характеру.

Особливо важливе господарське значення для Карпатського регіону мають такі еколого-економічні чинники, як ландшафт, географічне розташування, клімат, ресурси мінеральних вод

тощо. Карпатський регіон – це зона багатопрофільного, зимового і літнього, гірсько-спортивного і оздоровчого відпочинку, а також бальнеологічного лікування [10, с. 117]. Еколого-економічні чинники є сприятливими для розвитку зеленого туризму в гірських районах Карпат [13, с. 19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, регіональні чинники розвитку господарського потенціалу і активізації економічного зростання за своєю природою мають загальносуспільне значення, оскільки є чинниками розвитку усіх галузей в регіоні. Дослідження соціально-економічних процесів і результатів взаємодії соціально-економічних чинників розвитку Карпатського регіону дозволяють визначити його господарський потенціал. Результати дослідження соціально-економічних чинників формування господарського потенціалу дають можливість обрати стратегічні напрями подальшого функціонування Карпатського регіону.

Література

1. Гедз, М. Й. Сутність та структура соціально-економічного потенціалу модернізації регіонів [Текст] / М. Й. Гедз // *Фінансовий простір*. – 2012. – № 2 (6). – С. 33–38.
2. Давиденко, С. В. Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання України [Текст] / С. В. Давиденко // *Стратегічні пріоритети*. – 2006. – № 1. – С. 93–101.
3. Джаман, М. О. Теорія економіки регіонів [Текст] : навч. посіб. / М. О. Джаман – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 384 с.
4. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика [Текст] : монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, А. И. Кубах, Е. В. Давискиба. – Х. : ИНЖЕК, 2005. – 176 с.
5. Задоя, А. А. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство [Текст] / А. А. Задоя. – К. : Вища школа, 1986. – 154 с.
6. Заяць, М. Я. Оцінка економіки регіону в контексті грошово-кредитного регулювання (на прикладі Карпатського регіону) [Текст] / М. Я. Заяць // *Моделювання регіональної економіки* : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2012. – № 1. – С. 303–318.
7. Информационное развитие экономики региона [Текст] / О. В. Инишаков, А. Э. Калинина, М. Ф. Мизинцева, Е. А. Петрова. – М. : Финансы и кредит, 2008. – 296 с.
8. Мацибора, Т. В. Проблеми визначення та оцінки інвестиційного потенціалу регіону [Текст] / Т. В. Мацибора // *Економіка АПК*. – 2008. – № 9. – С. 62–64.
9. Мироненко, М. Ю. Організаційні аспекти управління економічним потенціалом регіону [Електронний ресурс] / М. Ю. Мироненко // *Державне управління: удосконалення та розвиток*. – 2011. – № 2. – Режим доступу : <http://www.du.nauka.com.ua>. – Загол. з екрану.
10. Семенов, В. Ф. Регіональна економіка [Текст] : навч. пос. / В. Ф. Семенов. – К. : Леся, 2008. – 595 с.
11. Статистична інформація. Експрес-випуски [Електронний ресурс] : Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Статистичний щорічник України за 2014 рік [Текст] / За ред. І. М. Жук. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 586 с.
13. Стеченко, Д. М. Становлення регіональних ринків рекреаційно-туристичних послуг [Електронний ресурс] / Д. М. Стеченко, А. І. Мельник, І. В. Безуглий // *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 : Економіка*. – 2013. – Вип. 2. – С. 14–21. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_2_4. – Загол. з екрану.
14. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів [Текст] : словник / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2009. – 832 с.
15. Україна у цифрах. Статистичний збірник [Текст] / За ред. І. М. Жук. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 239 с.
16. Химинець, В. В. Інституційні основи сталого розвитку Карпатського регіону в контексті синьої економіки [Текст] / В. В. Химинець // *Сталий розвиток економіки*. – 2013. – № 3. – С. 161–165.

17. Химинець, В. В. Карпатський регіон у контексті сталого розвитку України [Текст] / В. В. Химинець // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. : Економіка. – 2012. – № 37. – Частина 3. – С. 40–45.
18. Химинець, В. В. Сталлий розвиток Карпатського регіону в контексті євро інтеграційної політики України [Текст] / В. В. Химинець // Екологія і природокористування. – 2013. – Випуск 16. – С. 71–80.
19. Шевчук, Л. Т. Трансформація територіально-галузевої структури господарського комплексу Карпатського регіону [Текст] / Л. Т. Шевчук, С. Д. Щеглюк // Регіональна економіка. – 2009. – № 2. – С. 232–234.
20. Шевчук, Я. В. Ресурсне забезпечення та оцінювання окремих видів економічної діяльності Карпатського регіону [Текст] / Я. В. Шевчук, Н. І. Ценклер // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.10. – С. 300–306.

УДК: 379.85-053.7/.8

М.М. Мельничук, к. геогр. н., доцент,
В.О. Зейко, аспірант,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

МОЛОДІЖНИЙ ТА ДИТЯЧИЙ ТУРИЗМ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗА ВІКОМ

У статті наведено та охарактеризовано приклади різноманітних підходів до класифікації туризму, залежно від віку подорожуючих. Проаналізовано та узагальнено існуючі визначення дитячого та молодіжного туризму, описані як науковцями сфери туризму, так і з інших галузей науки. Опіраючись на Закони України, світовий досвід та сучасні дослідження вікової психології, окремо обґрунтовано встановлення відповідних вікових меж для поняття “молодь” та “молодіжний туризм”. Також визначено найважливіші функції дитячого та молодіжного туризму, як одного з методів виховної та краєзнавчої роботи з підростаючим поколінням. Після опрацювання відповідної літератури, нами було запропоновано власні варіанти визначення дефініцій “дитячий туризм” і “молодіжний туризм”, що враховують попередні дослідження різних вчених, Закони України та сучасний стан галузі.

Ключові слова: види туризму, вік туристів, дитячий туризм, молодіжний туризм.

М. М. Мельничук, В. О. Зейко. МОЛОДІЖНИЙ І ДИТЯЧИЙ ТУРИЗМ: СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ ПО ВОЗРАСТУ. В статті приведені і охарактеризовані приклади різних підходів до класифікації туризму, в залежності від віку подорожуючих. Проаналізовані і обобщені існуючі терміни дитячого і молодіжного туризму, визначені вченими як з сфери туризму, так з інших областей науки. Опіраючись на закони України, світовий досвід і сучасні дослідження вікової психології окремо обґрунтовано встановлення відповідних вікових меж для поняття “молодь” і “молодіжний туризм”. Також встановлені найбільш важливі функції дитячого і молодіжного туризму, як одних з найкращих методів педагогічної і краєзнавчої роботи. Після опрацювання відповідної літератури, нами було запропоновано власні варіанти визначення дефініцій “дитячий туризм” і “молодіжний туризм”, враховуючи попередні дослідження різних вчених, Закони України і сучасний стан галузі.

Ключевые слова: виды туризма, возраст туристов, детский туризм, молодежный туризм.

Постановка проблеми. Класифікація у сфері туризму та вивчення певних сегментів ринку дає змогу краще розуміти потреби та бажання клієнтів і, відповідно, покращувати рівень сервісу. Серед багатьох прикладів розподілу туризму на різні види чи форми, залежно від категорій подорожуючих, їх мети, тривалості туру, об'єктів, що відвідуються, виду транспорту, тощо, особливу увагу заслуговує сегментування туристів залежно від їхнього віку. Адже від вікових характеристик повністю залежить вид рекреації, вибір маршруту, програми туру, потрібний рівень обслуговування та багато інших умов. Особливо це стосується наймолодших учасників подорожей – дітей та молоді.

На практиці, у нормативно-правових актах та науковій літературі немає спільно визначеної диференціації туристів та стандартної термінології, відповідно до віку подорожуючих. Проте всі українські та зарубіжні вчені виділяють дитячий та молодіжний туризм, як форми (види) туризму, залежно від віку учасників подорожі. Однозначного визначення цих дефініцій та окре-

слення вікових меж немає, тому нами було проаналізовано різні підходи до формулювання термінології дитячого і молодіжного туризму, встановлення вікових рубежів та запропоновано власні варіанти формулювання, що, на нашу думку, більш детально характеризували б ці поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Оскільки питання туристичної класифікації є дуже актуальним в наш час, тому ним займалися багато науковців, а саме: С.П. Кузик, Ю.А. Грабовський, О.О. Бейдик, О.О. Любіцева, Г.П. Горбань, О.В. Скалій, В.К. Кіпченко, М.П. Крачило, Т.Г. Сокол, М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. Дослідження у сфері дитячого і молодіжного туризму здійснювали О.В. Колотуха, В.В. Обозний, М.Ю. Костриця, О.О. Остапеч, Г.В. Палаткіна, І.Н. Пілат, О.О. Колесник.

Формування цілей статті. Метою цієї роботи є аналіз сучасних підходів щодо класифікації рекреантів, відповідно до їхнього віку та характеристика різних визначень дитячого та молодіжного туризму.